

Estandardització, consciència lingüística i canvi lingüístic. A propòsit de la proclisi de les formes plenes dels pronoms en el català central

FRANCESC FELIU
Universitat de Girona

La utilització en posició proclítica de les formes plenes dels pronoms febles és un aspecte ben concret de l'ús lingüístic actual del català sobre el qual hi ha ben poca bibliografia. Com que es tracta d'un tret perfectament regular, general en la llengua antiga i amb un correlat clar en les llengües veïnes, no sembla que mereixi gaire atenció. La codificació gramatical fabriana, que en aquest punt va modificar ostensiblement la tradició d'escriptura anterior, va relegar aquesta pràctica a l'àmbit de l'oralitat, on ha perviscut amb més o menys vitalitat, i amb algunes particularitats, arreu del domini lingüístic. Tanmateix, en molts dels parlars centrals —i és molt difícil precisar en quins, per les raons que veurem— on aquest ús havia persistit de forma molt general en la llengua col·loquial fins fa ben poc, avui hi ha pràcticament desaparegut, per l'efecte de l'estandardització contemporània. Podríem dir que hi ha desaparegut, a més, d'una forma gairebé inadvertida, i sense preocupar gens gaire ningú, per una certa estigmatització purista d'aquestes formes —que no ha existit en altres indrets. Però també és veritat que algunes d'aquestes construccions sembla que resisteixen més que d'altres, cosa que fa pensar que potser no tots els pronoms febles es poden ficar al mateix sac, o que potser la interferència del castellà hi té alguna cosa a veure.

Una mirada un xic retrospectiva sobre aquesta qüestió ens permet reconèixer, en qualsevol cas, algunes de les principals tensions que han condicionat la llengua catalana durant el procés d'estandardització que s'hi ha dut a terme, bàsicament, en les darreres dècades del segle xx, partint de la codificació gramatical i la fixació normativa de Pompeu Fabra, dels anys vint i trenta, i ens permet il·lustrar certes dinàmiques internes entre el centre i la perifèria, o bé entre la llengua heretada i la llengua adquirida, que marquen avui la realitat de la nostra llengua.

1. UNA CURIOSITAT DELS PARLARS DE LA PERIFÈRIA

La proclisi de les formes plenes, com és sabut, es manté avui prou viva en una bona part dels parlars balears, nord-occidentals i valencians en què era habitual, i així ho atesta la gramàtica de l'Institut d'Estudis Catalans:

En la llengua antiga, les formes plenes (*me, te, se, ne, lo, los, nos, vos*) també s'usaven davant el verb, en lloc de les reforçades [...] quan el pronom no se sil·labificava amb el verb ni amb el mot precedent [...] Algunes d'aquestes formes, a més, han perviscut en expressions fixades (*tant me fa, tant se val, Déu vos/lo guard*) i es mantenen amb més o menys vitalitat en diferents parlars: les formes *me, te, se* i *ne*, en part del balearic i del valencià i en algun altre parlar (*ne tinc, me parla, se cansa*); les formes *lo* i *los*, en parlars nord-occidentals i del valencià septentrional (*lo tinc, los tinc, los agafaré*); la forma *vos*, en valencià, en balearic i en altres parlars [...] No perviu, en canvi, la forma *nos*, però sí la variant col·loquial *mos*, que en parlars nord-occidentals, valencians i balearics s'usa tant anteposada com posposada al verb (*mos mira, mira-mos*). La forma *mos* no transcendeix a l'escriptura i no és adequada en els registres formals. L'ús de les altres formes plenes és acceptable en la llengua oral en els parlars en què es mantenen, però en la llengua escrita més formal són preferibles les formes reforçades i la reduïda *us* paraleles. (GIEC, 2016, § 8.3.2)

Com que tota descripció gramatical és, en alguna mesura, prescriptiva, i més si la descripció la fa una obra declaradament normativa, és fàcil preveure la definitiva i imminent erradicació d'aquest tret en els parlars innominats que encara el conservessin —aquells que hauríem d'identificar amb l'expressió *i en algun altre parlar* del text citat. Definitivament, de la lectura de la gramàtica n'hem de concloure que això de les formes plenes davant del verb sembla una cosa de valencians, balearics i nord-occidentals, una cosa «perifèrica».

Encara que el català «central», vist des d'aquesta perspectiva, no seria d'entrada un parlar susceptible de compartir també aquesta característica —la gramàtica el relegaria a ser sols *algun altre parlar?*—, la realitat és que l'ús proclític de formes plenes hi ha perviscut també amplament, almenys fins al darrer terç del segle xx —crec que ho pot corroborar qualsevol parlant autòcton, per exemple, de Girona o de Vic.¹ I de fet, encara hi continua, en boca de gent gran, de llengua poc acurada i sota l'estigma generalment acceptat de la impuresa: «No te donaré més *carmelus*», li deia una àvia al seu net llaminer, l'altre dia sortint d'una escola de Girona; «*Con ne voldràs?*», li demanava a un home el carnisser del mercat; «*Me fa gràcia que ho diguis*», corroborava un amic a qui vaig explicar el tema d'aquesta comunicació.

1. Em diu Narcís Garolera, vigatà erudit, que *ne* i *se* avantposats eren formes del tot usuals en el «vigatà» col·loquial tradicional; *me* i *te*, en canvi, no hi serien tan habituals.

2. LA GENUÏNITAT EN DUBTE

És obvi que la identificació del fenomen com a castellanisme ha estat el principal motor d'aquesta erradicació en el català central: altres trets col·loquials que Fabra no havia descrit, o que havia subjectat a normes discrepants en l'escriptura, hi han subsistit plenament (pensem per exemple en les formes col·loquials d'algunes combinacions pronominals /duná-lzə/, /duná-lzi/, etc.). La desviació de la norma del català formal, en aquest punt, té un correlat massa clar en el castellà, que posseeix les formes anàlogues dels pronoms personals *me*, *te*, *se*, etc. Tot i que Fabra mateix va advertir, en un cèlebre escrit, sobre els «descastellanitzadors a ultrança», és clar que no va poder controlar del tot les inèrcies «depuradores» que ell havia engegat.² En certa manera, és natural que fos així, i aquest fet certifica, en realitat, l'èxit de l'empresa estandarditzadora, almenys en una part *nuclear* del domini lingüístic.

Tanmateix, com sabem tots els especialistes, l'ús de les formes plenes dels pronoms febles en posició proclítica d'entrada no té res a veure amb cap interferència castellana —el fet que sigui propi també del rossellonès ho ratifica—, i la seva recessió en algunes zones del català central on era habitual ens situa per tant en un terreny teòric interessant, que té a veure d'una banda amb l'afany de racionalitat de la norma lingüística, i de l'altra amb la percepció de la llengua normativa per part dels parlants. Per dir-ho en altres paraules, ens situa en l'àmbit de la teoria de la codificació, per un costat, i, per l'altre, en el terreny de la consciència lingüística. És per això que crec que té interès de repassar, ni que sigui de manera succinta, els termes en què s'ha produït l'arraconament general en la llengua formalitzada i, després, la pèrdua en el català central d'aquest tret morfosintàctic.

3. DELS AVANTATGES DE LA DISCRECIONALITAT A L'IMPERI DE LA LLEI (FONÈTICA)

Des dels primers tractats gramaticals sobre el català, la qüestió de les diverses formes dels pronoms originades per processos d'elisió i de reposició de suports vocàlics és observada —generalment dins l'apartat de l'ortografia, i sota l'epígraf de «l'apòstrof».³ Josep Ullastre, en la primera gramàtica catalana pròpiament dita

2. En realitat, Fabra va atiar, amb algunes de les seves propostes, el rebuig de certes solucions perfectament genuïnes, però que s'acostaven perillosament al barbarisme. Podríem recordar aquí el cas de la perífrasi d'obligació «tenir de», afectada com a *dany collateral* en la campanya contra el «tenir que», que ha imposat «haver de» d'una manera sistemàtica.

3. Josep Pau Ballot, per exemple, en parla dins l'apartat «De las figuras gramaticals ortográficas» (1815, p. 160-203), en uns termes que seran qüestionats després per Joan Petit Aguilar (1796-1829

que coneixem (1743), planteja la idea que hi ha dos *modos* de parlar —i d'escriure— el català: un, que implica pronunciar totes les lletres, i que es correspon amb el que ell anomena l'*Orthographía Exténsa*; l'altre, que permet elidir regularment determinats elements vocàlics quan estan en contacte, i que es pot reflectir també en l'escriptura a partir del que ell anomena *Orthographía ab Apostrophe*:

En l'*Orthographía Exténsa* he posat las llettras entran en la composició de las veus, mes, perquè lús comú ab que las pronunciam n'omitex algúnas, faré veurer ab quánt funamént s'ha introduit en nostra llengua l'escriurer i parlár ab col-lisió d'algúnas llettras, enseñánd las Reglas tan desitjadas i fins avui no logradas d'escriurer ab Apostrophe. (Ullastre, 1743 [1986], p. 297)

El que m'interessa remarcar és el caràcter facultatiu, en aquella època generalment acceptat —de vegades, sobreentès—, d'aquest polimorfisme. Trobem, de fet, alguns testimonis que consideren fins i tot un avantatge o una virtut la possibilitat d'emprar discrecionalment les formes plenes i les reduïdes (amb reforç o no) dels pronoms:

Vàries són les raons de ser l'idioma català molt acomodat a l'art de la poesia [...] La segona, per moltes llicències té, en força de l'ús, l'idioma català de deixar síl·labes i lletres, i estes transmutar-les d'un a altre terme quedant íntegra l'expressió i sentit, de la mateixa manera que ho practica l'idioma francès, com és de veure en estes i casi infinites clàusules: *Adivinaré lo motiu* on pot dir *Adivinaré'l motiu*; en esta altra: *Corre per los carrers* on pot dir *Corre pels carrers*; en esta altra: *Si te descuides* on pot dir *Si't descuides*, etc. De manera que té la llibertat de sinalefar no sols quan són les vocals immediates o vocal ante vocal en diferents termes, sinó encara, també, que entre les vocals mèdien consonants. (Agustí Eura, *Controvèrsia sobre la perfecció de l'idioma català* (c. 1730), ap. Feliu et al. 1992, p. 92)⁴

A mesura, però, que la ciència lingüística anirà avançant, al llarg del segle XIX, la discrecionalitat en les realitzacions morfològiques i sintàctiques d'una llengua esdevindrà una cosa incòmoda, una anomalia. La pretensió que hi ha lleis i principis universals que regeixen l'evolució de les llengües farà que els gramàtics ten-

[1998], p. 279 i seg.), el qual proposa per sistematitzar-los una terminologia força complexa, que ara no és el lloc d'explicar.

4. També, en un altre text del mateix autor: «on se diu *si te descuides*, pot dir, si vol, *si't descuides*; on diu *per los carrers*, pot dir, si vol, *pels carrers* —sens haver menester altra raó que haver-ho disposat així la força de l'ús, ésser les veus signes *ad placitum* i practicar també cosa semblant la llengua francesa— si bé esta llicència pròpiament no és de *sinalefa* sinó de la figura d'*ectipsis*, llicència que pot prendre-se i deixar-se segons les síl·labes ha menester lo senyor poeta per sa poesia» (Agustí Eura, *Epílogo de poesies varies*, ap. Feliu et al. 1992, p. 112). Albert Rossich (2002) va tractar amb detall aquesta qüestió en un treball sobre la tradició essencialment poètica de l'ús de l'apòstrof en l'escriptura catalana.

deixin a prescriure una solució única per a cada context. Si el gramàtic aficionat Pau Cardellach defensava encara, pels volts de 1840, que

quando los pronombres se hallan en medio de dos consonantes, entonces los pronombres se pronuncian con el sonido de *a*⁵ al principio o al fin: diré *aixís ma tindràs* o *aixís am tindràs* (escribiré *aixís m'* o '*m*'); *aixís ta veuré* o *aixís at veuré* (*aixís t'* o '*t*'); *aixís sa publica* o *aixís as publica* (*aixís s'* o '*s*') [...] (Cardellach, 1840 [en premsa], § 105),

ja al darrer terç de segle, els molt més il·lustres Antoni de Bofarull i Adolf Blanch afirmaven:

Este pronombre [*se*], lo mismo que el *me* y el *te*, seguirá las mismas reglas que el artículo en cuanto al apóstrofo, y no se escribirán traspuestas sus letras, como suena a veces en la pronunciación vulgar. (Bofarull i Blanch, 1867, p. 25)

L'ambició de regularitat gramatical i el convenciment que la llengua, en cada lloc i moment, és una cosa unívoca impregnaran profundament, des de llavors, la tasca dels gramàtics —també quan, més endavant, l'ús oral pesarà més que la tradició escrita a l'hora de buscar el referent de la llengua *real*. En el punt que ens ocupa, el principi de l'economia lingüística afavorirà que les solucions reduïdes i les reforçades —que permeten també l'elisió vocàlica, i doncs la reducció sil·làbica, en una pronúncia ràpida, quan hi ha al davant un element vocàlic— siguin vistes com a més lògiques o «evolucionades»: *no m'oblides / no em perdones* (pronunciat 'no·m perdones') resulten solucions més homologables al dictat de les lleis fonètiques que no pas *no me perdones*. Aquesta visió ha perdurat fins avui: la GIEC mateix, que considera la vocal (etimològica!) dels pronoms un mer suport vocàlic anàleg als que apareixen en les seqüències: *no us[ə]/[e] m'ofengueu per tan poca cosa; els[ə]/[e] n'hi posaran tres*, etc. (§ 8.4.2), ratifica la idea que «amb alguna restricció [...], els pronoms s'agrupen entre ells i amb el verb formant el menor nombre de síl·labes possible» (*ibid.*).

4. UNA FORMALITZACIÓ PLENAMENT FABRIANA

Com és sabut, fora d'algunes propostes poc afinades —i ben poc difoses— d'algun gramàtic anterior, Pompeu Fabra és el primer a fixar com a prioritàries les formes reforçades dels pronoms (i de l'article masculí), i a reivindicar-les en l'escriptura. La ment quadriculada de Fabra, en efecte, va detectar i va descriure

5. Es refereix, naturalment, al so de la vocal neutra àtona quan diu «el sonido de *a*».

perfectament el procés fonètic de l'elisió vocàlica dels clítics en contacte amb una altra vocal, i el procés posterior de reforçament vocàlic, que dona lloc a tot el ventall de formes *plenes*, *reduïdes* i *reforçades* (aquesta és la terminologia que emprà Fabra a la gramàtica de 1898) en què conflueixen tant els articles com els pronoms anomenats febles.⁶ La idea de prioritzar les formes reforçades és present ja en els primers treballs gramaticals de Fabra, i singularment en l'*Ensayo de gramática del catalán moderno* (1891), que dedica essencialment a descriure el català central. En aquest text, les formes *em*, *et*, *es*, etc., es col·loquen significativament en primer lloc, i es tracta l'ús de les formes plenes —al darrere dels verbs acabats en consonant o en combinació amb un altre pronom— gairebé com una excepció (p. 34-35), per bé que en l'apartat posterior sobre el «Catalán académi-co» s'adverteix que «no se usan las formas *em*, *et*, *es*, *els* y *ens*» (p. 101).

Justament, la qüestió de les formes reforçades dels pronoms febles va ser el tema d'una de les dues conferències que Pompeu Fabra va pronunciar al Centre Excursionista de Catalunya la tardor de 1891, dins el cicle titulat *Antecedents, teoría general, soluciones practicas*, que impartí conjuntament amb Jaume Massó Torrents i Joaquim Casas-Carbó, en el marc de la cèlebre campanya lingüística de *L'Avenç*.⁷ Amb el títol «Afixos pronominals y teoria de l'apostrof», Fabra hi desgranava tot un ventall d'arguments de diferents menes per justificar la necessitat d'escriure les formes invertides del que ell en deia aleshores *afixos pronominals*, que considerava una variant eufònica de les formes reduïdes, perfectament genuïnes perquè «són, per dir-ho aixís, més catalanas; dintre del català van millor que las altras, sent la tendencia del nostro idioma la contracció, la supressió de las vocals post-tónicas llatinas» (Fabra, 2013, p. 87). Vistes així les coses, l'escriptura de les formes reforçades permetia, a banda de reflectir una realitat fonètica, resoldre l'abús tipogràfic de l'anomenat *apòstrof prepositiu*, sobretot després d'un signe de puntuació (*Vingui; 'm dirá lo que vol*).

El jove Fabra presenta les formes reforçades dels pronoms com l'estadi més modern d'un sistema en evolució, i les contraposa a una suposada resistència arcaïtzant dels escriptors; aquesta consideració suposa, necessàriament, l'acceptació de la superioritat dels dialectes que les usen:

Nosaltros estudiem preferentment la llengua parlada: a formular-ne la gramàtica és ahont van encaminadas las nostras investigacions. Altros creuen més

6. Com assenyalen Jordi Ginebra i Joan Solà, en el seu excel·lent treball de síntesi sobre l'obra de Pompeu Fabra, el gramàtic «va heretar, en la consideració dels fets del llenguatge, una certa tradició logicista en la qual la seva formació científica se sentia còmoda». La regulació de la grafia dels pronoms febles és, precisament, un dels punts que il·lustren aquest tarannà (Ginebra i Solà, 2007, p. 116-117).

7. El text íntegre de les dues conferències és publicat al darrer volum de les *Obres completes*, sota l'epígraf de «Textos i materials» (Fabra, 2013, p. 80-91).

convenient fer la gramàtica històrica. Més convenient no ho és: és sí útil, perquè, si es fa be, trobarem en ella l'explicació de l'estat actual de la nostra llengua, tot aprenent-la en els seus estats anteriors. Però els estudis històrics no deuen fer-se am la pretensió de què la gramàtica d'un català antich determinat hagi de ser la *gramàtica* del modern català literari. Abandonar formas vivas per altrás d'arcaicas, y més quand aqueixas no són pas millors, sense fer més perfet el nostro idioma, dificultaria extraordinariament la popularisació de la llengua escrita. Hem de depurar y enriquir el vocabulari y la sintaxis, però las formas actuals y la pronunciació oriental hân de ser definitivament adoptadas, per la seva innegable superioritat. (Fabra, 2013, p. 90)

Fabra addueix la *innegable superioritat* de la pronunciació oriental i de les formes actuals, encara que és evident que molts parlars orientals, com ara el baleàric o el rossellonès, empren majoritàriament, en el registre oral, les formes plenes avantposades, i encara més ho devien fer a finals del segle XIX. De fet, com he advertit al començament, en àmplies zones del central ha perviscut també aquest ús en l'oralitat fins molt després que l'escriptura del català l'hagués arraconat. L'autèntica referència de Fabra en aquest punt no és pas, doncs, la pronunciació del català oriental, ni tan sols la del català central, sinó la del català de Barcelona —que és, d'altra banda, l'objecte d'estudi declarat de l'*Ensayo* que publicava el mateix any de la conferència.

Tanmateix, l'argument que devia resultar més convincent entre els entesos fou l'ortogràfic: l'escriptura de la vocal de suport dels pronoms permetia la supressió de molts apòstrofs estranys, que no podien situar-se en el lloc de l'elisió vocàlica perquè quedarien entre dues consonants (*m'dirà, t'veuré*, solucions bastant estranyes en la tradició escrita)⁸ i que per això solien situar-se en llocs impropis (*no'm dirà, així't veuré*). Com assenyalen alguns dels partidaris de la proposta fabriana, l'escriptura d'aquests *apòstrofs prepositius* s'havia generalitzat arreu, fins i tot en llocs on parlant no es practicava ni la reducció ni la inversió del pronom, i és justament això el que feia bona la proposta. Així sembla que ho expressava el notari lletraferit Caius Cardellach en una altra conferència al Centre Excursionista de Catalunya l'any 1892, de la qual no hem conservat malauradament el text, però sí un parell de cròniques periodístiques:

[...] digué que, admesa aquesta *e* ab tot lo seu valor real, no hauria d'ha-ver-hi tampoch inconvenient en acceptar las formas inversas *el, em, et, es y en* del article y pronoms, com proposa en Fabra en la seua obra, majorment quant

8. Em diu Albert Rossich que, de fet, sí que es troben grafies d'aquest tipus en alguns manuscrits poètics, sobretot de la primera meitat del XIX —és el cas de dos poemes catalans de l'acadèmic Bru Bret que ell va publicar fa anys (Rossich, 1994, p. 205)—, però no varen transcendir gairebé mai a la tradició impresa.

lo sistema actual d'ortografia los dóna implícitament per acceptats al usar l'apòstrof prepositiu ('*ns*, '*ls*, etc.), sense comptar que hi ha en Catalunya moltes comarques qu'en la pronunciació no l'usen may, y no obstant y axò los escriptors actuals las emplean sempre. (*Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. 2, núm. 4, p. 67-69)⁹

Dit altrament, l'escriptura de les formes reforçades permetia clarificar, simplificar i regularitzar el codi ortogràfic, independentment de l'ús oral que en fessin els parlants. S'acceptava que «en moltes comarques» no s'usen mai, però que convenia usar-les en l'escriptura, perquè en definitiva els models de referència del català escrit contemporani eren eminentment barcelonins.

Objectivament, doncs —i paradoxalment, també, perquè es tracta d'un canvi que s'explica dins una lògica fonètica—, el pas de l'ús de les formes plenes a l'ús de les formes reforçades davant consonant, allà on es produirà de forma generalitzada i regular és en l'escriptura, no pas en la llengua oral, dins la qual, com Fabra assenyala repetidament, és un fenomen sobretot de l'àrea central, que no sabem fins a quin punt havia desbancat completament les realitzacions alternatives.

5. UNA SISTEMATITZACIÓ FORÇADA

La sistematització fabriana de les diferents formes que els correspon adoptar als pronoms febles segons la seva ubicació i context fonètic —*plena*, *reduïda* i *reforçada* a Fabra 1898; a Fabra 1918 s'hi afegeix la forma *elidida*— no podia obviar, certament, algunes asimetries evidents: el pronom femení de tercera persona (*la*), com l'article femení, no té cap forma reforçada; el pronom de segona persona plural sols té dues formes, *vos* i *us*, que no s'ajusten al paradigma d'elisió vocàlica -reforç vocàlic; el pronom *se* manté la forma plena davant dels mots que comencen amb so [s]; el pronom femení plural manté sempre la forma plena, igual que el de datiu singular (*les*, *li*), i els pronoms *hi* i *ho* són també invariables. A més, en la concurrència de dos pronoms cal recórrer a l'ús de formes plenes encara que es trobin en posició proclítica: *me les posaré*, etc.

9. Caius Cardellach, fill de l'autor d'una gramàtica catalana inèdita i encara molt poc coneguda, de la primera meitat del segle XIX (Cardellach, 1840 [en premsa]), va formar part de la burgesia barcelonina més implicada en el moviment catalanista i manifestà interès per l'estudi de la llengua. El Centre Excursionista de Catalunya li va encarregar la conferència esmentada —«Algunas consideracions sobre la gramàtica d'En Pompeu Fabra»—, sobre l'*Ensayo de gramática de catalán moderno*, l'any abans de la seva mort prematura en l'atemptat del Liceu de 1893. La crònica que en fa *La Vanguardia* explica com «En frase sencilla y amigable tono empezó el señor Cardellach diciendo que antes de conocerla había mirado con alguna prevención la *Gramática* del señor Fabra, pues la creía una gramática más, pero que al entrar después en su estudio comprendió que era un trabajo digno de atención y que contenía puntos de vista nuevos e interesantes» (*La Vanguardia*, 19-III-1892).

Totes les asimetries esmentades, encara que malmeten de forma inevitable la pretesa regularitat del paradigma, no resultaven a la pràctica especialment problemàtiques perquè tenien al seu favor el fet que es produïen de forma espontània en tots els parlars; eren així per a tothom i no podien ser d'altra manera. La cosa, en canvi, esdevenia més conflictiva quan hi havia discrepàncies territorials en la morfologia dels clítics o bé, encara pitjor, quan diferents elements teòricament anàlegs es comportaven, en un mateix territori, de maneres diferents. Si l'article masculí (sempre en posició proclítica) ja havia generalitzat en temps de Fabra la forma reforçada gairebé en tots els parlars catalans —fora d'alguns nord-occidentals, del Camp de Tarragona i del tortosí—, i havia arrossegat en això el pronom masculí de tercera persona (*el veuré*), no necessàriament havia d'haver passat el mateix amb els altres pronoms febles, que podien mantenir la forma plena en posició proclítica (*el veuré quan te vingui a buscar*). És probable que en molts parlars catalans, simplement, s'alternessin en la posició proclítica formes plenes i formes reforçades —el paradigma «antic» i el més «evolucionat»— amb una distribució ben poc sistemàtica, depenent del pronom que fos, de la rapidesa de l'expressió, del gust del parlant, del matís que es volgués donar.

I és que l'afany regularitzador del gramàtic va voler fer entrar en el mateix sac tots els pronoms febles quan, en realitat, la pervivència i l'extensió de l'ús de les diferents formes devien ser força diverses. Jordi Colomina, en el capítol que hi dedica en la *Gramàtica del català contemporani*, ens ofereix una visió molt clara i entenedora de la diversitat *real* en aquest punt. A banda de consignar tot un seguit de formes no normatives (*mos, es=ens*), algunes de les quals són formacions perfectament anàlogues a les anomenades formes reforçades (*eus, eu=ho, ei=hi*), Colomina explica que el que ell anomena «el sistema clàssic de la proclisi» (ús de les formes plenes avantposades en contextos interconsonàntics) s'ha mantingut fins avui en determinats parlars, però només en relació amb segons quins pronoms: *me, te, se* en el nord-occidental i part del valencià; *lo* i *los* sols en nord-occidental, etc. (Colomina, 2002, p. 572-573). També explica, sense datar el fenomen, que alguns parlars han optat per generalitzar, davant d'un verb començat per consonant —i independentment de si la paraula anterior acaba en vocal o en consonant— les formes plenes: «Això és el que esdevé en baleàric, alguerès, rossellonès i en part del nord-occidental, del central i del valencià» (p. 574).

L'afirmació és interessant, en primer lloc, perquè esmenta el català central —almenys una part indeterminada d'aquest subdialecte. I, certament, l'ús de formes plenes avantposades que podem documentar avui, com a mínim, per tot el Bisbat de Girona no està supeditat a un final vocàlic del mot anterior (*quant ne vols / no te veig*). Crec que hem d'entendre, però, que la generalització esmentada no exclou la possibilitat d'usar també, eventualment, formes reduïdes o reforça-

des. La mateixa àvia gironina que l'altre dia deia al seu net «No te donaré més *carmelus*» li va engegar, tallant, tot darrere: «I no-t moguis d'aquí!».

En segon lloc, cal advertir que es tracta d'una generalització que no és pas del tot general, és a dir, que no afecta pas tots els pronoms per igual. Com es desprèn de la descripció que en fa tot seguit el mateix Colomina, afecta «les formes *me, te, se, nos* (pronunciat arreu *mos*) i *vos* (*me diuen, te proposen, se riu, mos miraven, vos donaven*)» (Colomina, 2002, p. 574). No ateny, en canvi, les formes *lo* i *los* —i de la forma *ne*, que molts parlants valencians no usen, no se'n diu res. En qualsevol cas, torna a quedar clara l'escassa sistematicitat en la distribució dels usos de les formes dels pronoms.

En tercer lloc, la manera com es planteja la qüestió sembla que fa entendre que la generalització de les formes plenes avantposades en els parlars esmentats és un procés força tardà o relativament recent: hi hauria hagut un sistema «clàssic» que constava de formes sil·làbiques o plenes (entre consonants) i asil·làbiques; després (segons l'autor, a partir del segle XVII), les formes asil·làbiques, en contextos postvo-càlics, haurien originat formes reforçades, novament sil·làbiques; més tard, «la llengua comuna» hauria estès l'ús de les formes reforçades a tots els casos davant dels verbs començats amb consonant; i llavors, en contraposició, alguns parlars haurien generalitzat (amb les limitacions que ja hem vist) les formes plenes també davant els verbs començats en consonant. És molt difícil documentar amb precisió en el temps aquesta mena de fenòmens que, suposant que seguissin la sèrie descrita, degueren produir-se de manera més aviat caòtica, amb llargues etapes d'indefinició; cal recordar, tanmateix, que el testimoni de fra Agustí Eura citat més amunt (primer quart del segle XVIII) al·ludeix a la possibilitat de dir en català *si te descuydes* o *si't descuydes*, posant-hi una síl·laba de més o de menys —i usant la forma plena encara que la precedeixi una vocal—, i, en canvi, no esmenta encara per a res la solució avui considerada més «comuna», amb la forma reforçada del pronom.

Sigui com sigui, em sembla que és prou clar que la sistematització gramatical que va fer Pompeu Fabra de les formes dels pronoms febles i dels usos que els corresponen va haver de forçar una realitat molt menys regular del que desitjava, i que va haver de practicar un cert reduccionisme per tal de presentar un paradigma ordenat i, sobretot, unívoc. Els usos escrits de la modernitat, influïts en bona mesura pels criteris *realistes* de la colla de *L'Avenç*, van facilitar la feina i, de fet, van posar-se al servei de la nova formalització, encara que hagués de ser per parts; ho explicita Fabra mateix en un passatge de la gramàtica de 1912:

En la primera época del renacimiento literario solo se admiten las formas tradicionales [...] Más tarde, las formas en cuestión han ido introduciéndose en la lengua escrita: *en* es actualmente de un empleo general; síguele *us* (que algunos escriben equivocadamente *os*); vienen luego *el, els* y *ens*, hoy ya admitidos por la mayoría; y las menos usadas son *em, et* y *es*. (Fabra, 1912, p. 120)

En definitiva, no trobarem una distribució sistemàtica i regular de les formes dels elements proclítics si no és en la llengua escrita, i com a resultat de la tasca codificadora empresa en el català contemporani.

6. EL CATALÀ NACIONAL I ELS PARLANTS DEL COR DE LA NACIÓ

La prescripció normativa que deriva de la sistematització fabriana a què ens hem referit, de l'ús i col·locació de les diverses formes dels pronoms febles, ha condicionat sens dubte la vitalitat contemporània d'unes formes i les altres. Atès que, com assenyalaven Xavier Lamuela i Josep Murgades, Fabra es va veure en la «necessitat de bastir, simultàniament a la constitució de les pràctiques lingüístiques formals i funcionals pròpies de la formació social burgesa, una corresponent ideologia de la llengua nacional», ja que «el procés de nacionalització de la llengua passa tant per l'eix de la seva configuració operativa interna com per l'eix coordinat de la seva afirmació ideològica en tant que entitat identificadora de tota la comunitat» (Lamuela i Murgades, 1984, p. 33), és clar que l'apropiació de la norma fabriana esdevingué de seguida un signe d'identificació nacional, almenys entre els individus més conscients d'aquesta identitat i els més directament concernits per *l'enlairament* formal de la seva manera de parlar. Aquests foren, naturalment, les classes burgeses de Barcelona i, anant una mica més enllà, les classes mitjanes de les ciutats catalanes mínimament sensibles als valors de la cultura i del patriotisme, ja íntimament entrelligats.

Existia, però, l'evidència de la frontera entre els dos grans blocs dialectals. En el petit pròleg en català que Fabra situa al principi de *l'Ensayo* hi llegim una afirmació que ens dona la clau per entendre l'operació:

[...] estudio el sistema gramatical del català de Barcelona, qu'és el parlat, am petites modificacions, en tot Catalunya, excepte en algunas comarcas de las provincias de Lleyda y Tarragona. (*An els qu'escriuen en catala*, a Fabra, 1891, p. 1)

Les comarques de l'excepció són, naturalment, les del dialecte occidental —potser no tan irrellevants com sembla donar-se a entendre— però el que ara ens interessa més és la idea d'homologar tot el català central, admetent sols discrepàncies de detall, amb el parlar de Barcelona. Els parlars dits *centrals* —els parlars orientals de Catalunya— incloïen en efecte el parlar de Barcelona, i el parlar de Barcelona, en el pensament de les elits cultes del país, n'esdevingué ràpidament un arquetip. És clar que la codificació fabriana, en els anys següents, aniria defugint el barcelonocentrisme dels seus primers treballs gramaticals, i que Fabra

arribarà a confegir, de la mà de l'Institut d'Estudis Catalans, una norma monocèntrica, però composicional i polimòrfica, per dir-ho amb paraules de Ginebra i Solà, que fan un bon resum de les moltes obres que han tractat aquesta qüestió (Ginebra i Solà, 2007, p. 103-114). Tanmateix, la idea que el català central es representa en el parlar de Barcelona amb prou feines no la desmentirà ja ningú en cap moment. Entre altres coses perquè ja els estava bé, als parlants d'aquest territori, que tinguessin una consciència lingüística mínimament desenvolupada, perquè de fet els concedia un estatus nuclear, en la llengua i en la nació.¹⁰

Per tot plegat, i tornant al tema que ens ocupa, l'ús de les formes plenes dels pronoms febles en posició proclítica, podem entendre que la sistematització fabriana —una sistematització, cal insistir-hi, pensada per atorgar claredat i regularitat a la llengua escrita, i basada en una tendència d'ús¹¹ bàsicament barcelonina— ha tingut uns efectes molt clars en la caracterització actual dels parlars centrals, i molt menys impacte, en canvi, en altres parlars com els balears, nord-occidentals i valencians, que han pogut interpretar la proclisi de les formes plenes com un tret dialectal —legítim per tant, com a mínim en el registre espontani.

En el seu conjunt, la proposta fabriana per als pronoms febles, estructurada seguint un criteri logicosemàntic (Segarra, 1985, p. 182), va provocar «les conseqüències que desencadenen tots els sistemes elaborats amb elements de sistemes diversos: rebuig per part dels parlants, dificultats d'aprenentatge i, per tant, d'aplicació, no només a la llengua parlada sinó àdhuc a l'escrita» (Segarra, 1985, p. 186); per diverses raons, el sistema no ha arribat a reeixir i resulta avui «un dels punts de la sintaxi més difícils de mantenir» (Ginebra i Solà, 2007, p. 179) —per això la GIEC hi ha introduït alguns matisos. Tanmateix, la qüestió de l'ús preminent, i exclusiu davant del verb iniciat en consonant, de les formes reforçades, essent potser el menor dels problemes del sistema pronominal àton, no ha generat una especial animadversió. En les àrees amb més «consciència dialectal», s'ha entès com una cosa pròpia de la llengua escrita, que és compatible amb l'ús corrent, en la llengua parlada, de les formes plenes avantposades. En les àrees amb més «consciència no-dialectal», si podem dir-ho així —en els parlars del català central, imaginats com el substrat del *bon* català—, s'ha desencadenat arreu un procés de

10. En un treball recent (Feliu, en premsa), he desenvolupat una mica més aquesta qüestió, i he parlat de la necessitat d'articular un rerepaís que proporcionés l'atribut d'una genuïtat atemporal a un model lingüístic que atorgava la centralitat a Barcelona.

11. Fabra mateix ho descriu així, encara, en la gramàtica de 1912: «En el dialecto central (Barcelona) se ha manifestado una fuerte tendencia á reemplazar las formas *me, te, se, lo, los y ne* por las formas asilábicas correspondientes aun en el caso de preceder al pronombre una palabra terminada en consonante, una voz acabada en un diptongo decreciente ó una pausa; pero en este caso el pronombre se hace de nuevo silábico mediante la anteposición de una vocal de apoyo (la e átona); así, *me* es substituido por *em, nos* por *ens, te* por *et, etc.*» (Fabra, 1912, p. 119).

substitució, en la llengua espontània, de les formes plenes per les reforçades abans del verb.

Es tracta d'un fenomen ben interessant, que té a veure amb les dinàmiques i les tensions que es produeixen, durant els processos d'estandardització,¹² entre el centre i les perifèries de la llengua. Uns conceptes que tenen un sentit geogràfic, però també simbòlic, en el terreny de la percepció de la pròpia llengua —n'hem parlat en un treball recent (Nadal i Feliu, 2021). La norma fabriana, proposada en principi per a la llengua que s'ha d'escriure i molt curosa de la seva compatibilitat amb els diversos dialectes, per la força simbòlica que li és atribuïda ha pogut modificar efectivament la parla de la gent, però sobretot ho ha fet en aquells dialectes que són percebuts, per part dels seus mateixos parlants, com el *background* de la llengua correcta, com el català més pur, o més acostat a la norma, i no tant, en canvi, en aquells altres dialectes més perifèrics que, com a tals, han mantingut en la consciència lingüística dels parlants una personalitat més marcada.

De l'efectivitat d'un estàndard cal esperar-ne, certament, un procés de convergència lingüística a tots els nivells, encara que sigui en graus diferents; un acostament, doncs, de la llengua que es parla als models formalment establerts, que sol ser inconscient i que es vehicula a partir dels mecanismes de l'autocensura i l'autocorrecció (Bourdieu, 2001). Com que l'estandardització contemporània del català ha hagut de combatre seriosos inconvenients arreu del territori, la penetració de l'estàndard fabrià en la llengua espontània de la gent s'ha produït sobretot allà on aquest procés semblava més natural, on passava més inadvertit.

7. LA DIFUSIÓ DE L'ESTÀNDARD, LA INTERFERÈNCIA CASTELLANA I LES PARADOXES DE LA HISTÒRIA

És difícil rastrejar un procés com el que acabo d'esmentar, perquè es produeix per definició en un terreny —la llengua oral espontània— del qual no resten a penes testimonis objectius. D'entrada, és probable que els anys vint i trenta del segle passat es produís un procés prou intens d'anivellament lingüístic a l'àrea de Barcelona com a conseqüència de la difusió del fabrisme, que potser no va afectar

12. Utilitzo, en aquest treball, el terme *estandardització* per referir-me a tot el procés que inclou tant la fixació de l'estàndard com la posterior difusió o imposició, entenent que es tracta d'una seqüència complexa, difícil de separar en parts, amb interaccions continuades entre la planificació del corpus i la de l'estatus. Al nostre país hi ha més tradició d'usar el terme *normalització* per fer referència a l'extensió de l'estàndard i a l'assoliment d'un estatus social preeminent, però aquest terme es presta a algunes confusions. Hi ha una extensa literatura sociolingüística sobre aquestes qüestions; se'n pot trobar un bon resum a Ginebra (2012).

tant altres zones. L'estandardització del català va interrompre llavors els seus mecanismes, i fins als anys setanta podríem dir que «el català correcte» va restar patrimonialitzat per una minoria d'*iniciats*. Amb la represa de les institucions democràtiques varen activar-se de nou, en un context social ja molt diferent del dels anys trenta, una sèrie de ressorts que havien de permetre, ara sí, el desenvolupament de polítiques de la llengua i una difusió efectiva, almenys a Catalunya, del català normatiu. L'escola, els mitjans de comunicació —sobretot els audiovisuals—, l'Administració i altres canals d'impacte social van fer present l'estàndard arreu de Catalunya, i van fer possible la naturalització d'aquest model, almenys entre la població catalanoparlant. Les conseqüències d'això les comencem tot just a veure ara: pertot arreu s'ha començat a produir una certa transformació en els usos orals deguda a la pressió de l'estàndard, una circumstància que, no essent un problema en ella mateixa —és esperable, de fet, en qualsevol procés d'estandardització—, genera en el cas del català algunes disfuncions.¹³ En els parlars centrals, que ja tenien una escassa tradició de caracterització dialectal pel fet que eren els menys singulars respecte de la llengua general, avui és molt difícil mesurar l'impacte dels canvis que s'hi han produït, però tot fa pensar que és on la transformació pot ser més gran. En aquests parlars, el canvi lingüístic és poc perceptible, perquè es concreta sobretot en determinats decantaments vers unes solucions que ja existien, en detriment d'altres solucions equivalents que hi convivien —en el terreny del lèxic, *parlar vs. enraonar*, *soroll vs. remor* o *fressa, escuma vs. bromera (barromera)* i tants d'altres—; en l'àmbit que estudiem, dels mots àtons, la monopolització dels contextos proclítics per part de les formes reforçades —que no eren pas impròpies i que els parlants també usaven eventualment— seria un procés anàleg.

La pèrdua de les formes plenes dels pronoms febles en posició proclítica és, doncs, un fenomen recent. Si m'és permès d'entrar en el terreny de les apreciacions personals —no hi ha gaires alternatives a l'hora de cercar informació—, puc assegurar que quan jo era infant (posem, als anys setanta, just abans d'iniciar-se les polítiques de la llengua contemporànies) al meu poble, a escassos cinquanta quilòmetres de Barcelona, l'ús de les formes plenes avantposades era del tot general entre la gent catalanoparlant no especialment instruïda en aquesta llengua, que naturalment era la immensa majoria. Jo mateix encara les uso eventualment, en un context informal o familiar. Els meus fills, en canvi, és impensable que les

13. Esteve Valls ha estudiat el que ell n'ha dit «efecte frontera» en els pobles que limiten amb la Franja d'Aragó, que implica el distanciament entre territoris que sempre havien estat lingüísticament homogenis (vegeu, per exemple, Valls *et al.*, 2013). Amb Josep Maria Nadal i el seu equip hem treballat darrerament també en alguns aspectes perceptius i de representació d'aquest distanciament (hi ha diverses publicacions en preparació).

diguin mai: l'escola, els llibres en català o la televisió, no pot negar-se, han fet forat. I em sembla bé que sigui així, perquè la màxima homogeneïtat dels parlants ha esdevingut avui un requisit important en els processos de consolidació i de projecció pública de les llengües petites i mitjanes —en altres èpoques històriques les llengües podien consolidar-se relativament al marge de la majoria dels parlants. Tanmateix, el repte més gran que se li planteja avui a la llengua catalana no és pas aquest, sinó l'extensió del seu ús entre una part molt important de la població del territori que no la té ja ni com a llengua primera ni com a llengua habitual.

En aquest sentit, i si fixem l'atenció en els anomenats «nous parlants» del català,¹⁴ ens adonarem de seguida que els trets més característics de la llengua que usen són, d'una banda, una projecció de l'estàndard —que és la llengua que s'ensenya— a tots els nivells i registres lingüístics, deixant ben poc espai a la variació idiolectal, i de l'altra, una abundant interferència lingüística del castellà, que, fins quan no és la seva llengua primera, és una llengua que inevitablement han d'usar també. Hi deu haver excepcions, naturalment, però crec que aquests dos trets són força generals. Desconec si hi ha algun estudi fet de caracterització lingüística sobre aquests nous parlants del català, però fent ús, altra vegada, de la intuïció i dels indicis recollits puc adduir aquí, sobre el tema que ens ocupa, un altre detall curiós.

Ja hem vist que el fenomen que tractem, l'ús de formes plenes avantposades, no s'origina en cap interferència de la llengua castellana: les formes plenes són etimològiques i són les úniques usades en la llengua antiga, al costat de les formes reduïdes. És veritat, però, que les formes dels pronoms *me*, *te* i *se* coincideixen amb les corresponents del castellà; ja he dit al principi que aquesta coincidència ha d'haver contribuït a l'estigmatització i posterior erradicació d'aquestes formes, quan hi ha l'alternativa de les reforçades, en la parla dels catalans més identificats amb la bona llengua i més sensibilitzats amb la tasca de *descastellanització*. Avui, no pas per cap resistència enquistada en l'oralitat, sinó per causa de la interferència del castellà, algunes formes plenes avantposades tornen a proliferar entre una part dels parlants del català: *me*, *te* i *se* —*ne* en queda fora, perquè és un pronom que no té correspondència en castellà— tornen a tenir, a la Catalunya més central, una certa presència davant del verb. Sovint, amb realitzacions fonètiques espúries, perquè la neutralització de les *e* àtones costa d'interioritzar, però de vegades ben integrades en un paradigma fonètic impecable.

Es tractaria, doncs, d'un cas singular i ben paradoxal en què la interferència lingüística no provoca exactament la desnaturalització de la llengua interferida, i

14. Joan Pujolar i el seu grup de recerca treballen, des de fa un temps, en el fenomen dels nous parlants i de les anomenades «mudes lingüístiques» al nostre país. Vegeu, per exemple, Pujolar i Puigdevall, 2015.

en què fins i tot podríem pensar que aquesta interferència frena o endarrereix un procés de canvi lingüístic força avançat, en revitalitzar unes formes que de fet són ben genuïnes, ni que sigui al preu d'una certa estigmatització. El català espontani de molts territoris de l'àrea central recobra, per aquest motiu, algunes tonalitats que no li són pas del tot desconegudes. Malgrat la condició quasi clandestina, de ser sols «algun altre parlar», a què el relega la GIEC en aquest punt.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- BALLOT, J. P. (1815). *Gramatica y apologia de la llengua cathalana*. Barcelona: Joan Francisco Piferrer.
- BOFARULL, A.; BLANCH, A. (1867). *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: Espasa Hermanos.
- BOURDIEU, P. (2001). *Langage et pouvoir symbolique*. Paris: Seuil: Points.
- CARDELLACH, P. (1840 [en premsa]). *Gramàtica catalana*. Edició i estudi a càrrec d'Olga Fullana. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- COLOMINA, J. (2002). «Paradigmes flectius de les altres classes nominals». A: SOLÀ, Joan; LLORET, M. Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 3. Barcelona: Empúries, p. 535-582.
- FABRA, P. (1891). *Ensayo de gramática de catalán moderno*. Barcelona: L'Avenç.
- (1898). *Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- (1912). *Gramática de la lengua catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- (1918). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (2013). *Obres completes*. Direcció a cura de Jordi Mir i Joan Solà. Vol. 9: *Textos i materials*. Barcelona: Raval-Proa: Edicions 62; València: Edicions 3 i 4; Palma: Moll.
- FELIU, F. (en premsa). «L'Empordà en l'espai imaginari de la llengua catalana». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'IEC a Castelló d'Empúries*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FELIU, F.; MARTÍ, S.; TEN, F.; VICENS, J. (1992). *Tractar de nostra llengua catalana: Apologies setcentistes de l'idioma al Principat*. Vic: Eumo.
- GIEC = INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (2016). *Gramàtica de la llengua catalana*. Barcelona: IEC.
- GINEBRA, J. (2012). «Planificació, codificació i estandardització de les llengües». A: GINEBRA, J.; BERNAL, E.; COSTA, J.; PALOMA, D. *La normativa de la llengua catalana*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya, p. 1-67.
- GINEBRA, J.; SOLÀ, J. (2007). *Pompeu Fabra: Vida i obra*. Barcelona: Teide.
- LAMUELA, X.; MURGADES, J. (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.
- NADAL, J. M.; FELIU, F. (2021). «Linguistic norms, centre-periphery dynamics and the tension between uniformity and diversity in processes of standardisation». A: AYRES-BENNET, W.; BELLAMY, J. (ed.). *The Cambridge handbook of language standardisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- PETIT AGUILAR, J. (1796-1829 [1998]). *Gramàtica catalana*. Edició i estudi a cura de Jordi Ginebra. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

- PUJOLAR, J.; PUIGDEVALL, M. (2015). «Linguistic mudes: How to become a new speaker in Catalonia». *International Journal of the Sociology of Language*, núm. 231, p. 167-187.
- ROSSICH, A. (1994). «Un acadèmic de començament del XIX: Bru Bret». *Estudi General*, núm. 14, p. 197-214.
- (2002). «Aproximació a la història de l'apòstrof en català». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Girona (25 i 26 de maig de 2001)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 11-25.
- SEGARRA, M. (1985). *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- ULLASTRE, J. (1743 [1986]). *Grammatica cathalána*. Estudi i edició crítica a cura de Montserrat Anguera. Barcelona: Bibliograf.
- VALLS, E.; WIELING, M.; NERBONNE, J. (2013). «Linguistic advergence and divergence in north-western Catalan: A dialectometric investigation of dialect leveling and border effects». *Literary and Linguistic Computing*, vol. 28, núm. 1, p. 119-146.